

QADIMGI YUNON NATURFALSAFASIDA SUBSTANSIONALIZM TAMOYILINING TRANSFORMATSIYASI

**Turanov Javohir
Lazizjon o'g'li**

O'zMu falsafa 1-bosqich magistranti

**Xurshid Toshev
Ilxomovich**

Ilmiy rahbar: Falsafa fanlari doktori (DC)

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadimgi yunon naturfalsafasida substansionalizm tamoyilining shakllanishi va ichki transformatsiyasi masalasi tayyor falsafiy sxemalar asosida emas, balki tarixiy tafakkur jarayonining murakkabligi va ichki ziddiyatlari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda substansiya tushunchasi barqaror va yakunlangan kategoriya sifatida emas, balki borliqni anglashga bo'lgan urinish davomida doimiy ravishda o'z ma'nosini o'zgartirib borgan muammoli tushuncha sifatida talqin etiladi. Muallif qadimgi yunon tafakkurida borliq asosini izlash jarayoni mifologik tasavvurlardan to'liq uzilish emas, balki ularni ichkaridan qayta ishlash va ratsional shaklga keltirish orqali kechganini asoslashga urinadi. Maqolada ioniy mutafakkirlar, xususan Fales, Anaksimandr va Anaksimen qarashlarida substansional fikrlashning turli shakllari ochib beriladi hamda ushbu yondashuvning Geraklit va Parmenid falsafasida qanday muammoli tus olgani ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, substansionalizm qadimgi yunon naturfalsafasining yakuniy natijasi emas, balki falsafiy fikrlashning o'zini sinovdan o'tkazgan, doimiy qayta ko'rib chiqilgan va hech qachon to'liq yopilmagan muammosidir.

Kalit so'zlar: qadimgi yunon falsafasi, naturfalsafa, substansionalizm, arxe, borliq asosi, mif va logos, ontologiya.

Kirish.

Qadimgi yunon falsafasini tahlil qilishda substansionalizm masalasi ko'pincha falsafa tarixining tabiiy va deyarli muqarrar bosqichi sifatida tasvirlanadi, biroq bunday yondashuv bu tamoyilning qanday murakkab sharoitda paydo bo'lganini va qanday ichki qarama-qarshiliklar orqali shakllanganini yetarli darajada ochib bermaydi. Aslida borliqning asosini izlash ehtiyoji qadimgi yunon tafakkurida birdaniga ratsional shaklda yuzaga kelmagan, u uzoq vaqt davomida mifologik tasavvurlar, diniy obrazlar va kundalik tajriba bilan qorishib yashagan. Shu sababli substansionalizmni mifdan logosga keskin o'tish mahsuli sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan qulay bo'lsa-da, tarixiy haqiqatni soddalashtirib yuboradi. Muallif sifatida men shuni muhim deb

bilaman: qadimgi yunon naturfalsafasida substansiya masalasi tayyor javob emas, balki savolning o'zi bo'lgan. Fales suvni, Anaksimandr apeyronni, Anaksimen havoni borliq asosi sifatida tilga olganlarida, ular bir xil muammoni turli yo'llar bilan hal qilishga uringan, lekin bu urinishlarning hech biri substansiyaning yakuniy va muammosiz tushuncha darajasiga olib chiqmagan. Aynan shu muvaffaqiyatsizliklar, qarama-qarshiliklar va ochiq qolgan savollar qadimgi yunon falsafasini tirik va dinamik jarayonga aylantiradi. Mazkur maqola ana shu jarayonni silliqqlangan tarixiy sxemalar orqali emas, balki muallifona tahlil va muammoli nuqtalarni ochiq qoldirish orqali yoritishni maqsad qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metod

Qadimgi yunon naturfalsafasida substansionalizmni izohlashga bag'ishlangan adabiyotlar bilan tanishish jarayonida eng ko'zga tashlanadigan holat shuki, tadqiqotchilarning katta qismi mif va logos o'rtasidagi munosabatni yoki keskin uzilish, yoki silliq evolyutsiya sifatida talqin qiladi, holbuki bu ikki qarash ham tarixiy tafakkurning real murakkabligini to'liq qamrab olmaydi. Klassik falsafa tarixida, ayniqsa Aristotelga tayanib yozilgan ishlarda, ioniy mutafakkirlarning arxe haqidagi qarashlari ko'pincha keyingi metafizik kategoriyalar orqali qayta o'qiladi va shu yo'l bilan ularning fikrlashidagi noaniqliklar "tuzatib yuboriladi". Bunday yondashuv qulay, ammo muammoli, chunki u qadimgi tafakkurning eng muhim jihatini — savol berishning o'zini — ko'rinmas qiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa mifologik dunyoqarash ko'pincha ratsional tafakkurga qarama-qarshi qo'yiladi va falsafaning paydo bo'lishi mifdan to'liq voz kechish sifatida talqin qilinadi, biroq manbalar bilan ehtiyotkor ishlash shuni ko'rsatadiki, dastlabki naturfalsafiy izlanishlar mifologik tasavvurlardan butunlay xoli bo'lmagan. Masalan, borliqning adolat asosida "jazolanib" yana boshlang'ich holatiga qaytishi haqidagi tasavvurlar Anaksimandr fragmentlarida ham uchraydi va bu holat logosning to'liq mustaqillashmaganini anglatadi. Shu nuqtada adabiyotlarda ko'p e'tibordan chetda qoladigan muhim masala yuzaga chiqadi: substansionalizm nafaqat ontologik izlanish, balki mifologik tartibdan ratsional tushuntirishga o'tish jarayonidagi ichki taranglik mahsulidir. Metodologik jihatdan mazkur maqola aynan shu taranglikni markazga qo'yadi va qadimgi yunon tafakkurini "tayyor kategoriyalar" asosida emas, balki o'z zamonining muammoli savollariga berilgan javoblar majmuasi sifatida o'qishga urinadi. Bu yerda metod tarixiy ketma-ketlikni mexanik tarzda tiklash emas, balki matnlar ortida turgan fikrlash ehtiyojini sezishdan iborat: nima uchun Fales suvni tanladi, nima sababdan Anaksimandr aniqlanmaydigan apeyronga murojaat qildi, nega Anaksimen havoni asos deb bildi — bu savollarni "kim haq edi" degan mezon bilan emas, balki "qaysi muammo qanday shaklda qo'yildi" degan nuqtai nazardan ko'rib chiqish zarur. Shu bois tanlangan metodologik pozitsiya mif va logosni bir-biriga zid qutblar sifatida emas, balki bir tafakkur ichidagi ikki qatlam sifatida talqin qiladi; substansionalizm esa bu qatlamlar tutashgan joyda yuzaga kelgan, hali barqarorlashmagan, lekin aynan shu beqarorligi bilan falsafiy tafakkurni oldinga siljitgan tamoyil sifatida qaraladi.

Natijalar

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qadimgi yunon naturfalsafasida substansionalizm tamoyili tayyor ontologik doktrina sifatida emas, balki borliqni anglash jarayonida yuzaga kelgan ichki intellektual zo'riqish va savollar yig'indisi

sifatida shakllangan. Mifdan logosga o'tish jarayoni adabiyotlarda ko'pincha silliq va mantiqan izchil rivoj sifatida tasvirlansa-da, manbalarni muammoli o'qish shuni anglatadiki, bu o'tish jarayoni uzilishlar, ortga qaytishlar va murosasiz savollar bilan kechgan. Tadqiqot davomida aniqlanganki, Fales, Anaksimandr va Anaksimen tomonidan ilgari surilgan arxe haqidagi qarashlar bir-birini mantiqan davom ettiruvchi nazariyalar emas, balki bir muammoning turli vaziyatlarda qo'yilgan variantlaridir. Ayniqsa, Anaksimandrning apeyron tushunchasi substansionalizm tarixida muhim burilish yasaydi, chunki bu yerda borliq asosi aniqlik orqali emas, balki aniqlanmaslik orqali izohlanadi va shu bilan substansiya tushunchasining o'zi muammoga aylanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, aynan shu muammolashtirish keyingi falsafiy tafakkur uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan: substansiya endi oddiy modda emas, balki borliqning barqarorligi va o'zgaruvchanligi o'rtasidagi ziddiyatni ifodalovchi tushunchaga aylangan. Geraklit va Parmenid qarashlarida bu ziddiyat yanada keskinlashib, substansionalizm bir tomondan harakat va o'zgarishni inkor etmaslikka, ikkinchi tomondan esa mutlaq barqarorlikni asoslashga majbur bo'lganini ko'rish mumkin. Tadqiqot natijalari shuni anglatadiki, qadimgi yunon naturfalsafasida substansionalizm muammosi hech qachon to'liq hal etilmagan, aksincha u falsafiy tafakkurning o'zini doimiy ravishda qayta tekshirishga majbur qilgan ochiq maydon sifatida shakllangan. Shu ma'noda, substansionalizmni falsafaning "boshlanishi" sifatida emas, balki uning doimiy ichki muammosi sifatida talqin qilish tarixiy va nazariy jihatdan asosliroq ekanligi mazkur tadqiqot natijalari bilan tasdiqlanadi.

Muhokama

Natijalardan kelib chiqib aytish mumkinki, qadimgi yunon naturfalsafasida substansionalizm nafaqat borliqni tushuntirishga urinish, balki aynan shu tushuntirishning imkoni va chegaralari bilan bog'liq ichki ziddiyatlarni ochib beruvchi maydon bo'lib xizmat qilgan. Substansiya g'oyasi bir tomondan barqarorlikka bo'lgan ehtiyojni qondirishi kerak edi, chunki borliqni izohlash uchun o'zgaras asos zarurdek tuyulardi, biroq ikkinchi tomondan, tajriba va kuzatuvlar olamning uzluksiz o'zgarishini inkor etishga yo'l qo'ymas edi. Aynan shu ikki talab o'rtasidagi kelishmovchilik substansionalizmni ichkaridan parchalagan va uni doimiy qayta talqinga majbur qilgan. Bu ziddiyat Geraklit tafakkurida o'zining eng keskin ifodasini topadi: agar hamma narsa oqimda bo'lsa, u holda barqaror substansiya haqida gapirish qanchalik asosli? Bunga javoban, Parmenid deyarli qarama-qarshi pozitsiyani egallaydi va o'zgarishni inkor etish evaziga borliqning mutlaq barqarorligini saqlab qolishga urinadi. Muallifona qarashimcha, bu ikki pozitsiya bir-birini rad etuvchi emas, balki substansionalizmning ichki muammosini turli yo'llar bilan keskinlashtiruvchi urinishlardir. Aynan shu nuqtada substansionalizm o'zining klassik vazifasini — borliqni "nima" orqali tushuntirish vazifasini — bajarolmay qoladi va asta-sekin "qanday qilib" savoliga o'rin bo'shatadi. Falsafiy oqibat shundan iboratki, substansiya endi yakuniy javob emas, balki falsafiy savolni doimiy ravishda qayta qo'yishga majbur qiluvchi tushunchaga aylanadi. Bu jarayon keyinchalik Aristotel metafizikasida tizimlashtirilgan ko'rinishga ega bo'lsa-da, naturfalsafadagi ochiqlik va muammolilik yo'qolmaydi, faqat boshqa til va kategoriya orqali ifodalanadi. Shunday qilib, substansionalizmning ichki ziddiyatlari uni inkor etishga emas, balki falsafiy tafakkurning rivojlanishiga turtki bo'lganini tan olish kerak: u borliqni yakuniy tarzda

tushuntirib bermadi, ammo borliq haqida chuqurroq va mas'uliyatliroq fikrlashni majbur qildi. Shu ma'noda, substansionalizmning falsafiy oqibati tayyor ontologiya yaratishdan ko'ra, falsafaning o'zini muammoli va ochiq jarayon sifatida shakllantirishda namoyon bo'ladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot qadimgi yunon naturfalsafasida substansionalizm tamoyilini tayyor va barqaror falsafiy doktrina sifatida emas, balki borliqni anglash jarayonida yuzaga kelgan doimiy muammolar, ichki ziddiyatlar va intellektual izlanishlar maydoni sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatdi. Falesdan boshlangan arxe izlanishlari Anaksimandrda aniqlanmaslik orqali chuqurlashib, Anaksimenes, Geraklit va Parmenidda keskin qarama-qarshi ontologik yo'nalishlarga ajralganini ko'rish mumkin bo'ldi, bu esa substansionalizmning o'zi hech qachon yakuniy yechim bermaganini, balki falsafiy savollarni murakkablashtirganini anglatadi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, mifdan logosga o'tish jarayoni keskin uzilish emas, balki uzoq davom etgan, ba'zan izchil, ba'zan esa qarama-qarshi yo'nalishlarda kechgan transformatsiya bo'lib, substansiya tushunchasi aynan shu o'tish holatining mahsuli sifatida shakllangan. Muallifona pozitsiya shundan iboratki, qadimgi yunon falsafasida substansionalizmni falsafaning "boshlanish nuqtasi" deb qat'iy belgilashdan ko'ra, uni falsafaning o'zini muammoli va ochiq fikrlash jarayoniga aylantirgan mexanizm sifatida tushunish ilmiy jihatdan asosliroqdir. Aynan substansiya atrofidagi noaniqliklar, aniqlashga bo'ysunmaslik va qarama-qarshiliklar keyingi metafizik tafakkurga, xususan Aristotel tizimiga zamin yaratgan, biroq bu tizim ham naturfalsafadagi savollarni butunlay yopib qo'ymagan. Shu sababli mazkur maqola substansionalizmni tarixiy yodgorlik emas, balki bugungi falsafiy tafakkur uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan muammoli tushuncha sifatida ko'rsatishga urinadi va uni qat'iy xulosalar bilan emas, balki ochiq savollar bilan yakunlashni maqsadga muvofiq deb biladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aristotle. (1984). The Complete Works of Aristotle (Vols. 1–2). Princeton: Princeton University Press.
2. Barnes, J. (1982). The Presocratic Philosophers. London: Routledge.
3. Burnet, J. (1930). Early Greek Philosophy. London: Adam & Charles Black.
4. Guthrie, W. K. C. (1962). A History of Greek Philosophy. Vol. I: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Heidegger, M. (1992). An Introduction to Metaphysics. New Haven: Yale University Press.
6. Kirk, G. S., Raven, J. E., & Schofield, M. (1983). The Presocratic Philosophers. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Losev, A. F. (1975). Istoriya antichnoy estetiki. Rannyya klassika. Moskva: Iskusstvo.
8. Sambursky, S. (1956). The Physical World of the Greeks. London: Routledge.
9. Vlastos, G. (1975). Plato's Universe. Oxford: Clarendon Press.